

Laurențiu Nistorescu

Ficțiunea retragerii aureliene și destructurarea sa conceptuală¹

The fictionality of the Aurelian withdrawal and its conceptual dismantle

Abstract: *The “Aurelian withdrawal” phrase appeared as a result of misreading the literary sources and a simplistic – and sometimes tendentious – perception of the historical processes. Although the meaning of the phrase has changed over time and has grown to refer to the separation of Dacia from the Roman Empire, the phrase can no longer be accepted because it contradicts the historical reality, a reality that is far better known today and configures a very complex process, with frequent ebbs and flows on both sides of the Lower Danube. This study draws one’s attention not only to the limits of the concept of “Aurelian withdrawal”, but also the complex, often contradictory and especially lengthy process of the separation of Dacia from the rest of the Empire.*

Cuvinte cheie: *retragere aureliană, concept, realitate istorică, Dacia Romană, continuitate vs discontinuitate*

Keywords: *Aurelian withdrawal, concept, historical reality, Roman Dacia, continuity vs discontinuity*

Apelând, în formularea diagnosticului, la eticheta “ficțiune”, considerăm necesar să precizăm dintru început, pentru a reduce spațiul de percepție inadecvată, *ce anume* considerăm a fi astfel definit. Nu punem sub semnul întrebării procesul obiectiv de detașare a Daciei din corpul macroinstituțional al unui Imperiu Roman aflat, la sfârșitul secolului III, într-o radicală reformare, ci natura, cauzalitățile, geometria structural-fenomenologică (adică, în primul rând, dimensiunile și intensitățile procesuale) și, implicit, evaluarea consecințelor sale. Ținem să precizăm de la început, de asemenea, că apreciem utilizarea sintagmei “retragere aureliană” ca fiind, în raport cu *obiectul cunoașterii istorice* – complexul de evenimente, mutații și semnificații acoperite prin această sintagmă – inadecvată încă de la lansarea sa, de acum aproape două secole, pentru a deveni acum, în

1. Studiu cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, cod contract POSDRU/159/1.5/S/ 140863 – Cercetători competitivi pe plan european în domeniul științelor umaniste și socio-economice, Rețea de cercetare multiregională (CCPE)

termeni de *percepție*² și, respectiv, *operaționalizare*³ a cunoașterii istorice dobândită până în prezent, riguros inacceptabilă.

Demersul nostru de destructurare a constructului retragerii aureliene nu echivalează însă cu negarea valorii acestuia de etapă evolutivă a cunoașterii. Nu putem trece peste faptul că această temă nu este o creație a istoriografiei române (daco-române) și, în același timp, nu putem ignora faptul că istoriografia națională a făcut saltul de la reconstrucția naratorică cronografică la redefinirea în paradigmă științifică tocmai prin raportare la acest topic al dezbaterii⁴. Deopotrivă, lansarea temei și preluarea sa în cercetarea națională s-au

2. Avem în vedere capacitatea de a descrie realitatea, așa cum este ea înțeleasă de descriptor (cercetătorul istoriei, în cazul de față), în termeni care au, cel puțin la scara audienței prezumate, proprietatea de universalii
3. Capacitatea de a pune în acord descrierea obiectului cunoașterii cu toate propozițiile logice relevante în convergență cu acesta, care au fost admise ca valide, precum și cu ansamblul de date acumulate, dar nevalorizate în constructe paradigmatiche.

4. Nu vom insista aici asupra motivațiilor și actorilor acestor puneri în dezbatere, problematica fiind bine cunoscută. Este însă util să reamintim faptul că abordarea acestei problematice a fost dintru început subsumată tendințelor de identizare etno-națională din spațiul est-european, situarea tuturor părților pe poziții de cercetare angajată constituind una dintre cele două explicații majore ale remarcabilei longevități a constructului retragerii aureliene. Cea de-a doua explicație majoră este legată, deloc întâmplător, de repunerea în discuție a identităților deja validate și asumate, provocare care a generat cele trei ipostaze ale contradiscursului la teza daco-romană, deloc întâmplător, utilizând același eșafodaj argumentațional: abordarea clasic-roesleriană, abordarea stalinist-rolleriană și abordarea impropriu denumită traco/dacomană, care se relevă a fi, la o analiză atentă a stereotipurilor de limbaj și algoritm argumentațional, o simplă reformulare a temei în termeni neo-staliniști.

produs în contextul dominării spațiului cultural – cel al orizontului cronologic din secolele XVIII și, parțial, XIX – de către percepțiile de tip romantic asupra trecutului istoric, predispușe să supraevalueze rolul unor personalități și evenimente (cezuri procesuale), care au fost supravalorizate ca repere crono-cauzale⁵.

În același timp, însă, suntem obligați să observăm că formularea “retragere aureliană” nu mai funcționează în prezent – și avem aici în vedere un prezent lung, transgenerațional⁶ – nici măcar ca sugestie empirică. Persistența în utilizarea mai sus incriminatei sintagme simultan cu apelul, tot în termeni de uz general-empiric, chiar dacă de corectitudine intrinsecă, la genul “s-a retras doar armata și administrația”, “cea mai mare parte a populației a rămas pe loc”, “Imperiul și-a exercitat un anumit control” ș.a.m.d., subliniază o dată în plus nefuncționalitatea sintagmei, întrucât îl pune pe receptor, indiferent de gradul, interesul și natura avizării sale asupra problemei, în fața unei contrarietăți logice: o retragere care nu e chiar o retragere. Încă și mai disfuncțional este acest tip de abordare în spațiul cercetării științifice și al vehiculării rezultatelor acesteia. A restarta dezbateră, mereu și mereu, de la setul de citate istoriografice pe care s-a construit sintagma “retragerea aureliană”⁷ acum două veacuri⁸ este cel puțin neproductiv acum, când cercetătorul dispune de numeroase alte izvoare literare, cartografice și epigrafice, dar mai ales de un volum uriaș de date arheologice susceptibile de a valida exclusiv acea plajă restrânsă de interpretări circumscrisă, deloc întâmplător, modelului continuității.

Înainte de a examina în ce constă inadecvarea și inacceptabilitatea enunțului logic “retragerea aureliană”, este necesar să precizăm că această formulă își găsește o justificare limitată în opțiunile de traducere (care, ca orice tălmăcire, implică fatalmente o componentă interpretativă) a frecvent citatelor fragmente de izvoare literare antice. Investigarea acestor interpretări prin traducere ne conduce, de altfel, către sursa formală a problemei: autorii învocați vorbesc în citatele cu pricina despre pierdere⁹, transferare¹⁰, ridicare¹¹, chemare și (re)amplasare¹², ba chiar despre restabilire¹³, dar nu despre retragere/*subtractio*¹⁴. *Mai*

5. Această predispoziție pentru percepția axată pe personajul de tip voluntarist și evenimentul de esență catastrofică (evenimentul-singularitate) își avea, la urma urmei, o consistentă justificare nu doar în volumul foarte limitat de informații din epocă, ci și în particularitatea că o știință a istoriei (disciplină care, potrivit lui Henri Sée, continuă să se definească și în prezent drept *știință și-mai-mult-de-atât*) abia își constituia, la orizontul veacurilor XVIII-XIX, paradigma, instrumentarul și metodologiile.

6. În capitolul consacrat acestui subiect din ediția-etalon a „Istoriei românilor”, Dumitru Protase procedează – urmând, de altfel, conduita generală a istoriografiei române din ultimele două generații – la sinonimizarea sintagmei „retragere aureliană” cu formula mai acoperitoare, implicit și mai evazivă, „încetarea stăpânirii romane în Dacia” (Protase 2010-a, pg. 263)

7. Ne referim la citatele de la Aurelius Victor, Eutropius, Rufus Festus, Orosius, Iordanes și, respectiv, din corpul colectiv *Historia Augusta*.

8. Două veacuri, luând în considerare și precursorii polemicii inițializatoare Roesler-Xenopol

9. *Dacia amissa* – Aurelius Victor, Rufus Festus, Eutropius, Iordanes ș.a.

10. *Translati extinde...* – Rufus Festus, *Breviarum rerum gestarum populi romani VIII*, cf. Fontes II, pg. 42-43

11. *Sublato exercitu et provincialibus...* – *Historia Augusta, Aurelianus*, 39,7, cf. Fontes II, pg. 108-109

12. *Evocatis extinde legionibus...* – Iordanes, *Romana* 217, cf. Fontes II, pg. 406-407

13. *Romanam antiquis terminis statuit...* – Orosius, VII, 23, 4, cf. Fontes II, pg. 194-195

14. Dificultățile generate de traducere au făcut obiectul unor semnalări timpurii, parte dintre ele fiind evocate de Hadrian Daicoviciu în articolul său „Considerații asupra problemei continuității” (Daicoviciu H. 1976, pg. 40-42)

mult, fiecare dintre acești termeni are în vedere nu un fenomen de ansamblu, ci un aspect particular din complexul procesual-evenimential al întâmplărilor de la Dunărea de Jos din timpul lui Aurelian, ori, mai frecvent, al lui Gallienus și Aurelian: controlul politic, mișcarea trupelor, mișcarea provincialilor, reforma teritorial-administrativă, redefinirea aliniamentelor de securitate, consecințele luptelor cu goții ș.a.m.d. Tocmai această segmentare fenomenologică împiedică expedierea chestiunii de opțiune terminologică prin încorporarea formulelor citate într-o clasă de sinonimie extinsă. La aceasta se adaugă faptul că termenul retragere nu este operațional decât în relație cu unul sau altul dintre mai sus amintitele aspecte particulare¹⁵, dar și în aceste cazuri, doar ca sinonim parțial. Precizăm, absolut obligatoriu, că ne referim la încărcătura de sens pe de o parte restrânsă și pe de alta excesiv generalizată din contextele moderne și contemporane ale utilizării enunțului logic “retragere aureliană”.

Din această perspectivă – singura prin care poate fi validat sau invalidat un construct mental cu funcții de concept – este indispensabil, pentru a putea vorbi despre retragere, să ne raportăm la o entitate (dispozitiv, sistem, organism ș.a.) care se retrage/este retrasă, respectiv, la o entitate (spațiu/topos, dar – de asemenea – și sistem, organism ș.a.) din care se produce retragerea și, necesarmente, în care anterior s-a produs o înaintare. Exigența logică reclamă, de asemenea, ca mișcarea de retragere să fie consecința unei decizii unitare și să se desfășoare într-un mod coerent, cvasidirijat – aici fiind de adăugat că, în contextul dat, mai apar două constrângeri de semnificare: prima, că această retragere trebuie să fie cel mai relevant element al ansamblului de mutații care au loc în cadrul spațio-temporal de definiție, iar a doua, că, atâta vreme cât apelăm la determinativul “aurelian(ă)”, instanța Aurelian (singularitatea social-politică personificată de împărat) sau extensia instituțională exprimată de acesta (Imperiul, respectiv, elita decidentă a structurii macrostatale dominată de Roma) trebuie să exercite un status-rol decizional pentru întregul ansamblu procesual-evenimential.

Situația *de facto* a acestui enunț nu îndeplinește decât limitativ și, în mare măsură, irelevant exigențele logice mai sus expuse. Astfel, există o problemă majoră în a defini care este subiectul activ al retragerii. Dacă avem în vedere Imperiul în întregul său (respectiv, controlul politic exercitat de acesta în arealul abandonat prin retragere), ne confruntăm cu dificultatea copleșitoare – ca să nu spunem chiar imposibilitatea – de a construi explicații funcționale pentru uriașa cazuistică prin care este probat contrariul¹⁶ și, mai ales, ne punem în situația de a lăsa fără un răspuns funcțional problema “Dacă nu Imperiul, atunci ce polarizează realitatea care se reflectă în spațiul formal abandonat?¹⁷”. Dacă, dimpotrivă, ne

15. Spre exemplu, este cu totul inadecvat să apelăm la termenul retragere în raport cu problema controlului politic, problemă exprimată de cea mai des utilizată sintagmă din acest dosar, *Dacia amissa*.

16. Evocăm, doar la nivel categorial, câteva dintre elementele acestei cazuistici: continuitatea generală de locuire în comunități habitabile (deopotrivă urbane, rurale sau intermediare) care se manifestă ca subiecte de drept imperial; menținerea drumurilor imperiale nord-dunărene pe hărțile strategice imperiale; intensitatea specifică provinciilor *intra limes* a circulației monetare; reluarea (mai ales sub dinastia constantiniană) a politicii investiționale imperiale la nordul fluviului; reflectarea în spațiul nord-dunărean a actelor politice asociate recunoașterii creștinismului.

17. Poate nu este de prisos să amintim că, după abandonarea diferitelor ipoteze migraționiste, sub presiunea descoperirilor arheologice și conexe, în acest gol explicativ și-a făcut loc ideea seducătoare, dar lipsită de fundamentare a unei “eliberări prin ei înșiși” a dacilor (cu eventuala nuanță carpo-dacică, menită să

limităm, în identificarea subiectului activ al retragerii, la opțiunea rațională¹⁸ a categoriilor socio-profesionale asupra cărora autoritatea imperială era susceptibilă de a se exercita efectiv, direct sau indirect (armata – sau anumite componente ale acesteia, funcționarii – sau anumite categorii ale lor, elitele urbane – sau o parte a lor și microgrupurile nemijlocit dependente de acestea), atunci nu putem evita constatarea că ne aflăm doar în fața unui model explicativ fragmentar, care lasă neclarificată relația dintre Imperiu și vasta arhitectură socio-instituțională ce continuă să funcționeze în spațiul nord-dunărean, omițând totodată să acopere analitic și fluxurile migratorii care se manifestă în ambele sensuri atât peste prezumata nouă frontieră¹⁹, cât și peste vechile limesuri provinciale. Impedimentele acestei determinări sporesc semnificativ dacă luăm în discuție și dimensiunile ori structura subiectului activ al retragerii. Dispozitivul militar impresionant cu care fusese înzestrată provincia²⁰ a suferit pierderi însemnate în contextul atacurilor carpo-gotice din anii 241-245 și în insurecțiile din contextul anarhiei militare declanșate începând cu anul 247²¹, pierderi care (în condițiile date) n-au mai putut fi compensate decât parțial prin recrutări; pe de altă parte, cel puțin unele unități s-au implicat în campaniile anarhiei militare de partea uzurpatorilor (Pacatianus, Ingenuus, Regalianus, Aureolus, poate și Felicissimus), iar dintre efectivele rămase active și loiale Imperiului²² până în timpul lui Aurelian, un eșantion nu chiar atât de mic pe cât s-ar părea la o evaluare grăbită²³ au continuat să staționeze în nordul fluviului. La fel stau lucrurile și în ceea ce privește administrația provincială și elitele urbane/postmunicipale, a unor categorii profesionale sensibile la schimbări etc.

Dificultăți similare apar și în ceea ce privește obiectul acțiunii de retragere. Răspunsul imediat “s-a(u) retras din Dacia” nu este deloc unul comod, pentru că termenul Dacia

corecteze formal dificultatea de a mai vorbi despre daci autoeliberați după radicala reconfigurare etno-politică din perioada provinciei traiane)

18. Nu întâmplător, aceasta este opțiunea interpretativă canonică atât în istoriografia română, cât și în istoriografia străină neangajată în reformulări de uz politico-cultural

19. Readucem în atenție o întrebare pentru care nu s-a dat nici în prezent – în logica modelului “retragerii aureliene” și cu atât mai puțin în cea a invalidatelor explicitări de model migraționist – o explicație funcțională: dacă reamplasarea legiunilor la sudul Dunării și reconfigurarea delimitărilor de provincii au avut semnificația abandonării teritoriilor nord-dunărene și, inevitabil sub aspect argumentațional, aceste decizii au fost luate sub imperativul securizării frontierelor, cum de a fost desemnată drept capitală-comandament a noii provincii tocmai Ratiaria, o localitate de pe frontiera amenințată?

20. Armata Daciei nu se limita la cele două legiuni – XIII Gemina și V Macedonia – ci cuprindea și un mare număr de unități secundare/auxiliare, efectivele însumate depășind 40.000 de militari. Mai pe larg, la Protase 2010-b

21. În regiunea daco-moesică, anarhia militară (care a fost, în esență, o exprimare a tensiunilor de confederare din Imperiu, aproape nici unul dintre cei peste 30 de “tirani” neasumându-și suveranitatea asupra întregului Imperiu) a debutat în vara anului 247, cu scurtul episod al proclamării ca împărat a guvernatorului Moesiei, Tiberius M. Pacatianus. La scara ansamblului Imperiului Roman, este general acceptată, ca debut al regimului de anarhie militară, data de 19 martie 235, când este asasinat Alexandru Severus și tronul este preluat de Maximinus Thrax, primul dintre împărații-soldați care nu mai reușesc să instituie o dinastie.

22. Sub împăratul Claudius, predecesorul lui Aurelian, trupele din Dacia erau descrise prin deloc măgulitorii termeni “furioase/saeviunt și ignorante/nescentibus” (*Historia Augusta, Divi Claudius*, 17, 3).

23. La nordul Dunării, inclusiv la zeci de kilometri în adâncime, sunt menținute, refăcute și în unele cazuri extinse zeci de fortificații (cele mai multe de mici dimensiuni – precum la Kuvin, Palanka, Gornea, Pojejena etc., altele asociate unor centre urbane – Dierna, Drobeta, Sucidava, Romula Malva), ale căror efective însumate erau cel puțin numeric comparabile cu cele ale unei legiuni. Vezi și Popilian 2010.

trebuie la rândul său corect determinat. Dacă avem în vedere provincia imperială, ne lovim de constatarea că o parte însemnată a acesteia – în speță regiunile sudice – continuă să fie nemijlocit administrată de Imperiu și supusă politicilor acestuia²⁴, și, de asemenea, că Tabula Peutingeriana certifică menținerea în exploatare a drumurilor imperiale de pe întregul teritoriu al vechii provincii²⁵, chiar și după trei generații de la așa-zisa “retragere aureliană”. Dacă, dimpotrivă, ne referim la convenția etno-geografică Dacia²⁶ (care, în linii generale, corespunde regatului preroman al Daciei epocii clasice), suntem obligați să vorbim atât de o retragere parțială, cât și de o avansare în plan teritorial a controlului politico-administrativ exercitat de Imperiu²⁷, și – mai mult decât atât – să luăm act că elementele de exercitare a anumitor forme de control pe malul stâng al fluviului nu fac din spațiul dacic un caz particular.

Caracterul programatic, cvasidirijat al evacuării teritoriale de către anumite categorii, este la rândul său, în speță pe care o analizăm, o sursă de disfuncționalități logico-conceptuale. Ca să ne limităm doar la componenta armată a procesului²⁸, nu putem

24. Controlul politico-administrativ nemijlocit la nord de fluviu este certificat de efectuarea de lucrări strategice de anvergură (podul și drumul de la Sucidava, limesul Brazda lui Novac ș.a.), menținerea în aparatul administrativ central al Imperiului a unor demnități cu atribuții explicite pentru acest teritoriu (rangurile de subofițeri menționați de Notitia Dignitatum pentru Lederata, Diarna/Zernis, Drobeta și Sucidava, respectiv, pentru discuția privind restul cursului Dunării Inferioare, pentru Constantiniana Daphne și Dinogetia), instalarea de sacerdoți creștini la Sucidava ș.a.m.d.

25. Faptul că Tabula Peutingeriana menționează simultan existența drumurilor din Dacia nord-dunăreană și capitala imperială Constantinopol datează fără drept de apel această hartă militară într-un moment ulterior anului 330, în care a fost inaugurată metropola din Strâmțori. O pertinentă dezvoltare a subiectului și argumentației, la Benea 2001

26. Determinativul teritorial Dacia n-a avut, în epoca Imperiului Roman (dar și în cea mai mare parte a perioadei preimperiale, clasic dacice), o acoperire instituțional-statală, fapt ilustrat și de modul de organizare a materiei în Geografiile lui Strabon și Ptolemeu, care tratează separat teritoriile geto-carpice (prezentate în prelungirea celor moesice)

27. Aspect explicit ilustrat în teren de limesul târziu cunoscut drept “Brazda lui Novac” (Mărculeț 2008, pg. 299-312, Mocsy 2014, pg. 280 și urm. ș.a.). Mai mult de două treimi din suprafața protejată la nordul fluviului de acest limes nu a făcut anterior parte din provincia traiano-hadrianică, care este “recuperată”, la rândul său, dacă luăm în calcul și avanposturile din Banatul Montan, în proporție de peste 40 la sută

28. În analiza procesului de decuplare a Daciei din structurile instituționale “tari” (procesual interne) ale Imperiului Roman, trebuie să vorbim și de o componentă economică, una demografică și de mobilitate socială, una eclesiastică ș.a.m.d., fiind de observat că fluctuațiile tuturor acestora nu se suprapun astfel încât

trece ușor peste faptul că așa-zisa “retragere aureliană” coincide cu o dramatică modificare de doctrină militară a Imperiului²⁹, care – printre altele – a dat întâietate componentelor de mobilitate ridicată (adică în primul rând cavaleriei³⁰). Ce teme mai avem să considerăm reamplasarea garnizoanelor³¹ de comandament ale legiunilor din Dacia la sudul Dunării ca probatoriu al unei retrageri militare generalizate, atunci când această mutație este însoțită de înzestrarea mașinii de război imperiale cu unități capabile să acopere rapid spațiile formal abandonate? Să adăugăm și faptul că între ritmurile de reconfigurare a aliniamentelor de securitate militară și cele de mișcare a populațiilor dintr-o parte în alta a acestor aliniamente nu se poate stabili o sincronicitate biunivocă, de tip causal: unele grupări urmează mișcarea trupelor în temeiul unor solidarități de interese necontestabile, dar grupurile de populație care și-au asumat condiția de refugiat n-au așteptat decizia imperială de retragere, ci s-au reamplasat imediat ce s-a prefigurat un pericol potențial (așa cum au fost, bunăoară, campaniile goților carpilor și alanilor declanșate în mod repetat începând cu anul 238³²) – ca să nu mai evocăm și faptul că, în societatea Imperiului Roman clasic, exista o relativ ridicată mobilitate (migrație internă³³) a populației între diverse provincii, cu motivații social-economice, de carieră, de evitare a unor constrângeri politice și/sau de credință³⁴ etc. Nu mai aducem în discuție și aspecte corolare, precum faptul că cele mai multe dintre fenomenele susceptibile a fi compus “retragerea aureliană” nu au nici o legătură cu împăratul Aurelian, nici măcar faptul că s-ar fi desfășurat în timpul domniei acestuia.

să o singură și ireversibilă “retragere”

29. Drinkwater 2005, pg. 158 și urm.

30. Nu poate fi plasat în sfera coincidențelor faptul că această reformă, inițiată sub coordonarea împăratului Gallienus (sub domnia căruia au loc, de altfel, cele mai multe dintre mișcările secesioniste din epoca anarhiei militare), se produce în vreme ce la comanda cavaleriei se află generalul daco-roman Aureolus – care este, în ultimă instanță, exponentul unei aristocrații provinciale interesată în cel mai înalt grad de securizarea intereselor sale regionale. Despre apartenența lui Manius Acilius Aureolus la elita provincială a Daciei, la Zonaras, *Epitome* 12, 24 (pg. 143 și urm.). Despre aspecte ale reformei cavaleriei, la Benea 2012.

31. În istoria militară a Imperiului Roman, reamplasarea garnizoanelor nu a constituit o măsură excepțională, ci o permanentă adaptare a resurselor umane și logistice la problematicile momentului. În perioada clasică, garnizoanele de comandament au avut o mobilitate mai redusă, dar nu absentă, în vreme ce multe unități mici (cohorte etc.) aveau parte, în medie, de una sau două strămutări în aceeași generație

32. Atacuri ale coaliției goto-carpice au loc în anii 238 (respinsă de Gordian al III-lea), 240, 242, 245-247 și 249-251. Trebuie să observăm că cele mai multe dintre aceste atacuri au avut ca țintă tocmai teritoriile sud-dunărene, ceea ce ne obligă să luăm în considerare faptul că mișcările de refugiere, atât cât au fost, s-au desfășurat în ambele sensuri între malurile Dunării. Pentru Dacia propriu-zisă, cea mai importantă stare de pericol a fost cea din anii 245-247, perioadă în care putem avea în vedere un flux semnificativ de refugiați (minor însă în raport cu ansamblul populației), în vreme ce, în epoca uzurpatorilor, dimpotrivă, trebuie să avem în vedere că partizanii lor sud-dunăreni au găsit mai ușor adăpost în Dacia nord-dunăreană.

33. Este vorba de o clasă de mobilitate populațională distinctă de cea a sedentarizării în (ori după caz, expulzării din) Imperiu, legal sau tolerat, a unor comunități din Barbaricum, cele două mecanisme de migrație nefiind însă cu totul disjuncte unul față de celălalt.

34. În forme și intensități evident diferite, aceste fluxuri de migrație internă continuă între Dacia nord-dunăreană și celelalte provincii ale Imperiului (sau, după caz, periferiile administrate de entități foederate acestuia) și după momentul Aurelian. La acestea se adaugă fluxurile de tranzit provocate de practicile entităților etno-politice care dobândesc episodice statut de foederati ai Imperiului (deci și ficțiunea juridică a “mandatului imperial de administrare” a unor periferii teritoriale), așa cum este cazul, spre exemplu, cu valurile de prizonieri prelevate de goți din provinciile sud-dunărene

Improprietatea terminologică³⁵ (privită inclusiv ca simptom al unei foarte reduse concordanțe între noțiune și realitatea istorică la care aceasta face referire) este, așadar, originea primă a problemei aici dezbătute, dar nu și singura sa dimensiune. O altă disfuncțiune majoră a acestei formule o reprezintă capacitatea sa redusă de a se constitui ca reper de relevanță structural-fenomenologică în evoluția istorică a societății căreia îi aparține. Dacă asociem momentului „retragerea aureliană” un atribut dramatic, în orice particularizare a acestuia – “momentul de la care Dacia nu mai este administrată de Imperiu”; “momentul până la care au funcționat instituțiile provinciale clasice”; “momentul de la care în Dacia nu mai există forme organizaționale supralocale” etc. – ne confruntăm nu doar cu lipsa de convergență între diagnostic și faptele/procese identificate ca aparținând fără dubiu realității istorice, ci și cu alte două puncte de contrarietate, care operează nesimultan: primul, că “momentul” aurelianic nu a fost nici primul³⁶, nici ultimul³⁷, nici cel mai dramatic³⁸ (în oricare dintre sensurile de mai sus sau echivalente ale acestora), respectiv, al doilea, că “momentul” aurelianic nu poate fi tratat ca moment (deci că nu are o durată limitată în timp, ci constituie, eventual și/sau parțial, o procesualitate îndelungată) sau, pur și simplu, nu există³⁹.

Într-un sens extins, dar nu mai mult decât să-i permită să-și păstreze proprietatea de enunț logic coerent sieși, sintagma „retragerea aureliană” poate fi acceptată, cel mult, doar ca un orizont de referință în raport cu care pot fi mai limpede percepute – este obligatoriu să precizăm, din perspectiva noastră, radical diferită de cea a contemporanilor sau posterității nemijlocite – mutațiile de context, structură și funcționare a așezământului instituțional și metainstituțional⁴⁰ *pre-* și *post-*anarhie. Numai că, în acest singur sens în care poate fi justificată utilizarea atributului „aurelian”, nimic nu ne îndreptățește să echivalăm enunțul în discuție cu expresia *Dacia amissa* a izvorului antic. Pentru a înțelege acest lucru, este stringent necesară evaluarea situației *de facto* prin procedeul schimbărilor

35. Avem aici în vedere nu doar curențele de traducere, ci – mai ales – restrângerea corespondenței dintre realitatea istorică și descrierea acesteia, aspect pe care-l vom dezvolta mai jos

36. Spre exemplu, prima contracție teritorială a Daciei Romane se petrece nu sub Aurelian, ci sub Hadrian (când sunt abandonate teritoriile de la est de *limes alutanus/transalutanus*, care fuseseră, de altfel, dintru început atribuite Mosiei), dramatismul (amplitudinea) evenimential(ă) a(l) acestei operațiuni fiind cel puțin comparabilă – a se vedea, în acest sens, afirmația mult citatului Eutropius, 8, 6: (Hadrian a renunțat la ideea de a abandona complet Dacia) „pentru a nu lăsa mulțimea de cetățeni romani pe mâna barbarilor”. Similar, nu se poate vorbi de prima retragere de trupe din Dacia, nici de prima încetare (restrângere dramatică) a fluxurilor de investiții publice ș.a.m.d.

37. Așa-zisa „retragere aureliană” nu marchează sfârșitul implicării militare romane la nordul Dunării de Jos, nici pe cel al comandării unor mari lucrări genistice, nici pe cel al aplicării legislației imperiale etc.

38. În termeni de perioadă de instabilitate, susceptibilă de a stimula emigrarea unor categorii de populație, perioada conflictelor cu coaliția carpo-gotică sau cea a rebeliunilor secesioniste ori, după orizontul cronologic aurelianic, campaniile militare gotice organizată sub tutelă imperială surclasează net situația din timpul domniei lui Aurelian

39. Spre exemplu, nu se mai poate vorbi despre o abandonare/restrângere semnificativă a vieții citadine (suficient în acest sens să invocăm situația centrelor urbane de pe malul drept al Dunării și chiar din adâncime – Dierna, Drobeta, Tibiscum, Sucidava, Romula Malva etc. – unde Imperiul continuă să se angajeze inclusiv investițional), ceea ce implică o continuitate, fie și parțială (ne referim aici la continuitate în sens restrâns, între generațiile *pre-* și *post-*aureliene), de existență a elitelor și onora dintre instituțiile autodecisionale urbane.

40. Ca orice societate ale cărei dimensiuni și istoricizare depășesc condiția gentilică, societatea daco-moeso-romană de la sfârșitul secolului III nu se rezumă la suma instituțiilor sale

de perspectivă – și o primă observație pe care o avem a face este faptul că Imperiul însuși nu se comportă față de Dacia (indiferent că avem în vedere provincia traiano-hadrianică ori Dacia pre-romană) ca un corp monolitic. Perspectiva *de jure* a dimensiunii politico-administrative a Imperiului este că Dacia continuă să fie o componentă a supra-statului imperial, iar locuitorii săi (mai corect spus, elitele acestora, dar aceasta este o situație care caracterizează și nucleul Imperiului) continuă să fie tratați ca subiecți ai autorității imperiale. În raport cu aceasta, perspectiva *de facto* se poziționează doar ca o nuanțare, mai mult sau mai puțin semnificativă în funcție de valorizarea pe care o acordăm criteriilor vehiculate, însă nicidecum ca o contradictorialitate: limitarea capacității concrete de administrare a teritoriilor de la nordul Dunării este un fapt incontestabil, compensat probabil doar ulterior lui Aurelian prin mecanismul „mandatului imperial”⁴¹ acordat foederatilor. În schimb, în cazul altor dimensiuni ale aceleiași arhitecturi instituționale a Imperiului nici măcar nu se poate face o disjuncție între starea *de jure* și cea *de facto*. Astfel, armata imperială, privită nu doar ca pârgie de manifestare a voinței politice centrale, ci și ca vehicul de mobilitate socială, actor economic, sau cadru de inovare social-spirituală și tehnologică, este o prezență generalizată, în absența căreia mobilizările de resurse umane pentru marile lucrări genistice legate de limesurile târzii ar fi fost imposibile. Similar stau lucrurile în ceea ce privește dimensiunea ecleziastică a Imperiului – aici fiind de observat că, în epoca lui Aurelian și Diocletian, aceasta nu fusese încă asumată ca element identitar-axiologic al construcției imperiale, dar se structurase deja la scara întregului – un întreg care încorporează organic și componenta dacică, după cum o certifică organizarea ecleziastică timpurie de la nordul fluviului.

Perspectiva autohtonilor (înțeles aici în sensul strict, neetnicizant) din Dacia nord-dunăreană este inevitabil diferită, fără a conduce însă, nici ea, la validarea formulei *amissa*. Autoritatea imperială nu mai este una absolută, ci una față de care voința politică locală⁴² se poate manifesta de sine stătător tacit (prin comportament evazionist) sau fățiș, așa cum au demonstrat-o deloc puținele episoade de manifestare locală din perioada anarhiei militare. Abordările generate de această perspectivă sunt, la rândul lor, dificil de departajat de perspectivele individuale ale fiecăruia dintre actorii etno-politici generați dintr-un Barbaricum care începe să se instituționalizeze în antisimetrie⁴³ cu Imperiul, actori care vor descoperi, treptat, că în bazinul Dunării pot avea interlocutori care nu mai fac corp politic comun cu Imperiul decât într-un mod din ce în ce mai selectiv.

Există - așa cum o probează exegeza contemporană – și un sens de excesivă lejeritate semantică a sintagmei „retragere aureliană”, care ajunge să fie utilizată nu pentru un moment istoric anume, ci pentru identitatea procesuală a individualizării Daciei (post)

41. Dacia nu constituie un caz particular al practicii „mandatului imperial”, care va cunoaște o largă răspândire nu doar în provinciile de limes, ci și în „nucleul dur” al Imperiului, așa cum va fi cazul cu regatele barbare (ostrogot, longobard, vandal, vizigot ș.a.) din Italia, Hispania sau Africa

42. Să menționăm, totuși, că putem vorbi de o voință politică locală doar în sens generic, care se poate manifesta doar fragmentar și conjunctural, tocmai pentru că singurele elemente de unificare a societății nord-dunărene sunt cele care exprimă, atât cât mai pot, autoritatea imperială

43. Sub aspect politico-militar, expresia cea mai elocventă a procesului de instituționalizare antisimetrică îl va reprezenta efemera și instabila, dar generatoarea de consecințe profunde coaliție hunocratică patronată de Attila

romane din corpul Imperiului. Însă improprietatea terminologică generată de relativizarea noțiunilor încorporate prin utilizarea lor metaforică nu numai că – așa cum sperăm că am arătat până aici – este inoperabilă în orice fel de valorizare sintetică sau analitică a descrierii de realitate istorică, ci și cu o funcționalitate care se circumscrie unor durate mult mai lungi decât durata de existență a Daciei preaureliene: se poate vorbi de „pierderea Daciei” (trebuie să adăugăm, din rațiuni logice, dar și menținându-ne în același registru metaforic, de o autoritate imperiale care, în același timp, s-a pierdut pe sine însăși de mai multe ori) doar dacă avem în vedere un parcurs transformativ lent, multiseclar, care debutează cu cel puțin o generație înainte de Aurelian și se va întinde pe încă cel puțin alte trei veacuri.

Bibliografie selectivă

Fontes II

***, *Fontes Historiae Dacoromanae/Izvoarele istoriei României*, vol. II, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București 1970

Benea 2001

Benea, Doina, *Dacia pe Tabula Peutingeriana*, în “Bibliotheca Historica et Archaeologica Universitatis Timisiensis – In memoriam Dumitru Tudor”, nr. 4, pg. 135-149

Benea 2012

Benea, Doina, *In Regard to a possible abandonment of the province of Dacia under Gallienus*, în “Acta Musaei Napocensis”, 47-48/I, 2010-2011 (2012), Ed. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca, pg. 205-218

Daicoviciu H. 1976

Daicoviciu H, *Considerații asupra problemei continuității*, în “Muzeul Național” III, Ed. MNIR București, 1976, pg. 39-44

Diaconescu 2001

Diaconescu, Traian, *Iordanes. Considerationi sulla ritirata di Aureliano dalla Dacia Traiana*, în “Studia Antiqua et Archaeologica”, nr. VIII, Ed. Universitatea “Al. I. Cuza”, Iași, pg. 211-226

Drinkwater 2005

Drinkwater, John, *Maximinus to Diocletian and the crisis*, în Bowman, Allan, Garnsey, Peter, Cameron, Averil, “The Cambridge Ancient History: vol XII The Crisis of Empire AD 193-337”, Ed. Cambridge University Press, Cambridge, pg. 28-66

Mărculeț 2008

Mărculeț, Vasile, *Un problème de géopolitique de la politique danubienne du Constantin le Grand (324-337): la reconquête et la domination de la Dacie méridionale*, în “Pontica” nr. 41, Ed. Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța, pg. 299-312

Mocsy 2014

Mocsy, Andras, *Pannonia and Upper Moesia: A History of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire*, Ed. Routledge, New York

Mrav 2011

Mrav, Zsolt, *In the Land of Barbarians – Roman Fortresses and Watch Towers on the Left Bank of the Danube*, în “Romans on the Danube – The Ripa Pannonica in Hungary as a World Heritage Site”, Pecs, pg. 99-103

Popilian 2010

Popilian, Gh., *Stăpânirea romano-bizantină la nordul Dunării*, în Protase, Dumitru, Suceveanu, Alexandru, “Istoria românilor”, vol. II “Daco-romani, romanici, alogeni”, ed. a II-a, Ed. Enciclopedică, București, pg. 719-728

Protase 2010-a

Protase, Dumitru, *Sfârșitul stăpânirii romane în Dacia. Retragerea aureliană. Cauze și consecințe*, în Protase, Dumitru, Suceveanu, Alexandru, “Istoria românilor”, vol. II “Daco-romani, romanici, alogeni”, ed. a II-a, Ed. Enciclopedică, București, pg. 263-272

Protase 2010-b

Protase, Dumitru, *Organizarea militară*, în Protase, Dumitru, Suceveanu, Alexandru, "Istoria românilor", vol. II "Daco-romani, romanici, alogeni", ed. a II-a, Ed. Enciclopedică, București, pg. 299-136

Topolski 1987

Topolski, Jerzy, *Metodologia istoriei*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București

Webografie

Historia Augusta

http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Historia_Augusta/home.html, 15.12.2014

Notitia Dignitatum

<http://www.thelatinlibrary.com/notitia2.html> , 20.12.2014

Ptolemeu

http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Gazetteer/Periods/Roman/_Texts/Ptolemy/home.html , 10.12.2014

Strabon

<http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Strabo/home.html> , 30.11.2014

Zonaras

https://ia801408.us.archive.org/7/items/ioannoutouzonara03zonauoft/ioannoutouzonara03zonauoft_bw.pdf , 20.12.2014

Eutropius

<http://www.thelatinlibrary.com/eutropius/eutropius8.shtml> , 15.12.2014